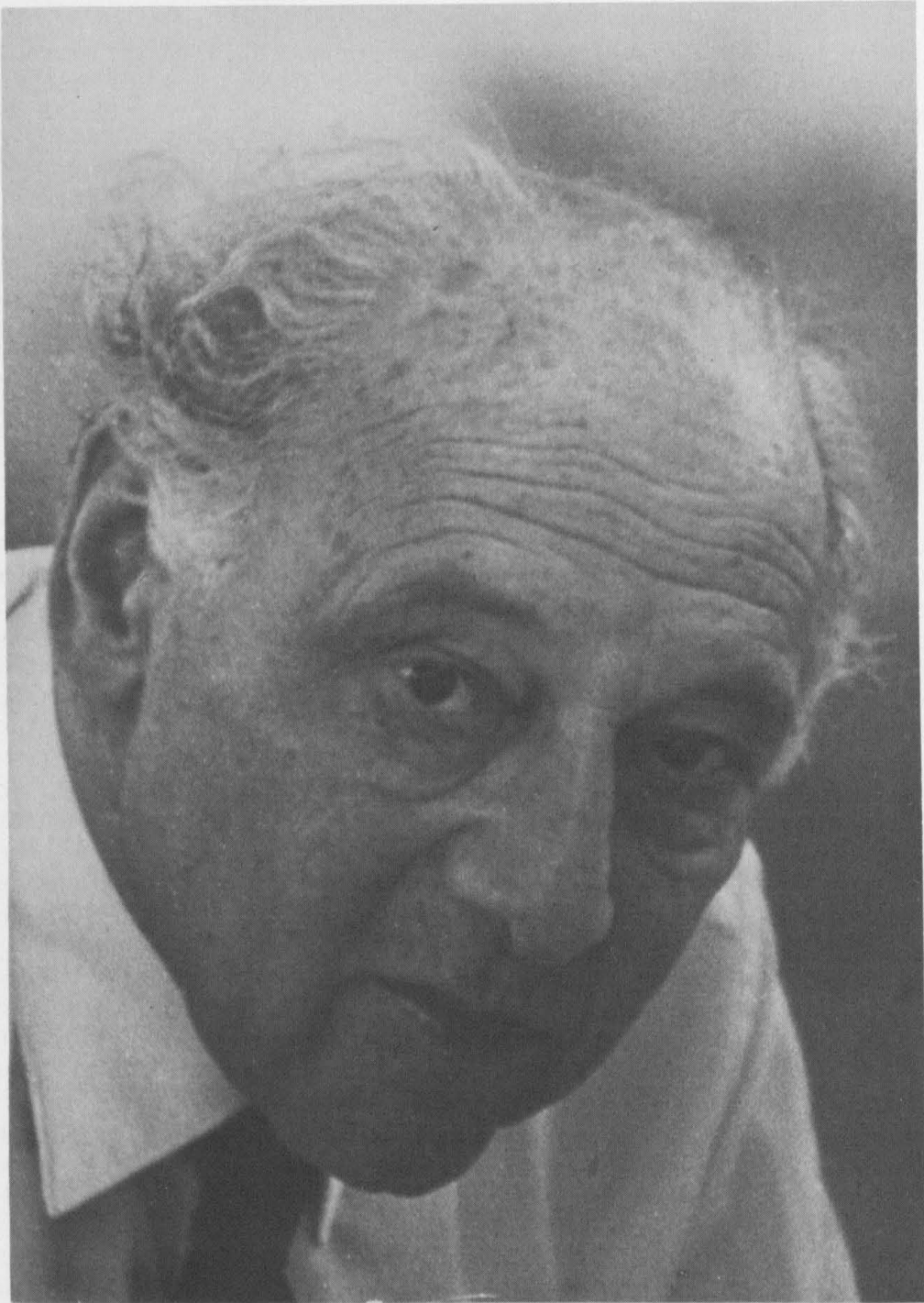

Citation:

G.E. Langemeijer, Levensbericht I. Kisch, in:
Jaarboek, 1980, Amsterdam, pp. 202-207

IZAAK KISCH

Herdenking van

Izaak Kisch

(23 november 1905 – 29 juli 1980)

door G.E. Langemeijer

De persoonlijkheid en de betekenis van Izaak Kisch in de herinnering te roepen van hen die hem in of buiten deze Akademie hebben gekend is vrijwel overbodig. Zijn plaats in de Nederlandse rechtswetenschap in dit Jaarboek voor het nageslacht vast te leggen is niet zo eenvoudig. Dat hij een figuur was die op en top in de Akademie thuisbehoorde zal niet licht iemand betwisten. Hij is dan ook zonder slag of stoot in 1967 gekozen in een van de niet zo vele plaatsen die hier aan juristen toekomen. De aanbeveling waarop dit is geschied valt, vergeleken met haast alle andere die ik gezien heb, op door haar korthed en door het weinige dat zij over het oeuvre van de aanbevolene inhoudt en toch is zij blijkbaar overtuigend geweest. Laat mij proberen een beeld van Kisch te schetsen dat het verschijnsel verklaart.

Izaak Kisch is op 23 november 1905 te Amsterdam geboren. Slechts eens en kort, behalve dan door dwang van de bezetter, heeft hij deze woonplaats voor een andere verwisseld. Dit was tijdens zijn kort, hem niet bevredigende lidmaatschap van de Hoge Raad. Wel hebben vele en soms lange reizen hem naar haast alle delen van de wereld gevoerd. Op 29 juli 1980 is hij er overleden.

Hij was het enige kind uit het huwelijk van Hartog Kisch en Rebecca Spitz. Zijn vader was vertegenwoordiger van verschillende belangrijke fabrieken van porcelein en aardewerk in Duitsland en Tsjechoslowakije. Dr. Henriëtte Boas heeft in een tweetal bijdragen, respectievelijk in het maandblad van de Joodse Gemeente te Amsterdam Hakchillah en in De Joodse Wachter de geschiedenis van de familie en haar vertakkingen uitvoerig geschetst. De zorg en de uitvoerigheid waarmee dit is geschied laat zien hoe sterk in Joodse kringen de familietraditie belangrijk wordt geacht, meer, zou ik denken, dan in de meeste niet-Joodse families. De familie was halfweg de achttiende eeuw uit Bohemen verdreven door het bekende, spoedig herroepen edict van Maria Theresia; sommigen van haar leden zijn na de herroeping daarheen teruggekeerd; anderen hebben zich blijvend gevestigd in de landen waar zij een bestaan hadden gevonden. De familie is in vele richtingen werkzaam geweest; een lid ervan is zelfs als Brits Brigade-Generaal in Noord-Afrika gesneuveld. De familieband werd in het geslacht sterk in ere gehouden. Kisch getuigde vaak ervan hoe prettig en nuttig het was om in vele hoeken van de wereld op een welwillende ontvangst te kunnen rekenen.

Kisch' vader heeft een belangrijke rol gespeeld in de Zionistische beweging, waarvoor ik naar de artikelen van Mevrouw Boas mag verwijzen en vertegenwoordigde hier de „hardere” richting. Izaak Kisch is deze overtuiging, ook wat die schakering betreft, trouw gebleven. De woorden, die zijn leerlingen en bewonderaars als titel

aan de hem bij zijn aftreden aangeboden feestbundel hebben gegeven „'t Exempel dwingt” is zeker ook op hem toepasselijk. Ik zou durven veronderstellen dat zij ook in andere vragen dan die van zionistische politiek zijn denkwijze beïnvloedde. Merkwaardig is tegenover deze sterke werking van de traditie dat onder de voorouders van Kisch geen enkele jurist voorkomt en dat zijn drie zonen, alle drie academici, ook weer tot drie andere faculteiten behoren.

De ouders van Kisch waren ruim bemiddeld, gelijk later ook zijn echtgenote. Ook dit heeft zeker mee een stempel op zijn persoonlijkheid gedrukt. Vooreerst doordat „het heilig moeten” zich bij hem nooit in zijn werk heeft doen gelden. Hij kon, als een onderwerp hem boeide, hard en lang en tevens met het oog op vorm en inhoud uiterst consciëntieus werken, maar zich voor een lange periode een taak te stellen lag hem niet. Slechts eenmaal heeft hij dit gedaan, bij zijn proefschrift: „Beschouwingen over de onderscheiding tusschen zakelijke en persoonlijke rechten”, waarop hij in 1932 bij Paul Scholten cum laude promoveerde. Het is merkwaardig dat hij juist dit „opus magnum” (het telt 344 bladzijden en is de uitkomst van een kritische verwerking van een literatuur die zelf de produktie van eeuwen vult) min of meer heeft verloochend. Het boek stond naar zijn latere mening te ver van het praktische rechtsleven. Ik kan mij niet onttrekken aan de indruk dat Kisch, die zeer gevoelig was voor de mening van anderen, een trauma heeft overgehouden van de geringe aandacht en de getemperde bewondering die het boek heeft geoogst. Maar lag dit niet louter aan het onderwerp en allerminst aan de wijze van behandeling? De onderscheiding tussen zakelijke en persoonlijke rechten is een stuk rechtsdogmatiek, toegepast op een geheel complex van rechtsregels uit ver uiteenliggende tijden, die moeilijk tot harmonie hadden kunnen komen. In dit complex toch een harmonie te vinden is op zijn best mogelijk door middel van beschouwingen van grote algemeenheid en subtiliteit, die zich van de praktijk van het rechtsleven te ver verwijderen om bij de beoefenaars van die praktijk veel belangstelling te vinden. Kisch zelf heeft wel eens uiting gegeven aan het vermoeden dat de naar zijn mening aan het boek eigen zwakheden zijn benoeming tot hoogleraar hebben vertraagd. Ik betwijfel dit; tussen het tijdstip van zijn promotie en 1940, toen zulk een benoeming voorshands onmogelijk werd, zijn voor leerstoelen waarbij men aan hem had kunnen denken, zo ver ik zien kan slechts iets ouderen en niet minder verdienstelijken voorgegaan. Het schijnt vast te staan dat hij, was niet juist de bezetting gekomen, in 1940 benoemd zou zijn in de vacature voor handelsrecht ontstaan door het overlijden van F.G. Scheltema. De faculteit heeft getracht de plaats nog een tijd lang voor hem open te houden, maar toen een spoedig einde van de bezetting wel kennelijk uitgesloten was, is men moeten overgaan tot de benoeming van Offerhaus, zeker geen onwaardige. Zozeer is men overigens de aanspraak van Kisch op een leerstoel als enkel aan een onzekere tijdsbepaling onderworpen blijven beschouwen, dat hij bij de aanvulling van de faculteit terstond na de bevrijding benoemd werd met de leeropdracht voor rechtsfilosofie, inleiding en, op zijn eigen wens, rechtsvergelijking.

Deze leeropdracht werd door Kisch's antecedenten gerechtvaardigd en is bij uitstek een succes gebleken. Dat hij voortreffelijk de kunst verstond studenten een propaedeuse te doen ondergaan had hij reeds bewezen toen hij in 1930 benoemd was tot assistent van Paul Scholten, destijds een van de heel weinige hoogleraren in de rechtswetenschap — ik meen haast: de enige — aan wie de beschikking over een

assistent was verleend. Wat de rechtsfilosofie betreft: een dissertatie als de zijne berust onvermijdelijk op solide filosofische vooronderstellingen. En wat tenslotte de rechtsvergelijking aangaat: hij was in 1935, als eerste als privatdocent voor dit vak toegelaten en door een tweejarige praktijkstudie na zijn doctoraal-examen in Parijs en Londen en een weer daaruit voortgekomen internationaal aspect van de advocatenpraktijk die hij sedert zijn promotie uitoefende, daarvoor competent als geen ander. In het jaar van Kisch' promotie valt ook zijn huwelijk met Mr. Ina Mathilde Houthakker, die hij reeds sedert beider deelname aan de Zionistische jeugdbeweging kende. Uit het huwelijk zijn drie zonen geboren. De vroege dood van zijn vrouw, in 1949, zie ik als het element van tragedie in dit overigens zo voorspoedige leven.

Voorspoedig is Kisch' leven zelfs tijdens de voor Joden zo ramspoedige bezetting geweest. Zeker niet doordat hij zich zou hebben schuil gehouden. Integendeel, door tal van acties ten gunste van mede-joden, waarbij hij even veel vindingrijkheid als brutaliteit aan de dag legde heeft hij zich voortdurend langs afronden bewogen. De bescherming van de secretaris-generaal van binnenlandse zaken Frederiks zal hij te danken hebben gehad aan diens bewondering voor het feit dat Kisch de aan die bescherming verbonden voorwaarde: sequestratie in een kamp bij Barneveld uitdrukkelijk had afgewezen.

Zijn moedige afscheidscollege als privatdocent — de ontslagen hoogleraren en lectoren kregen daartoe niet de kans — is vermoedelijk toevallig onopgemerkt gebleven. Uiteindelijk is hij, met vrouw en kinderen naar het „Durchgangslager" Theresienstadt gebracht, maar door puur geluk is de vijand aan zijn deportatie naar een „Vernichtungslager" niet toegekomen.

Van alle drie leeropdrachten heeft Kisch iets bijzonders gemaakt. Het college „inleiding" was beroemd om de geestigheid van de docent, een geestigheid die in werkelijkheid nooit alleen maar om der wille van de geestigheid werd geuit — hoezeer Kisch in zijn vreugde daarin een echte Amsterdamse Jood was — maar die altijd dienstbaar was aan de verheldering van het onderwerp en zo de student een propaedeuse deed ondergaan, die diep op hem inwerkte en waarvan de werking blijvend was.

Op het gebied van de rechtsfilosofie is Kisch vooral relativerend werkzaam geweest. Zijn beide praeadviezen voor de Vereniging voor Wijsbegeerte des Rechts doen hem vooral zien als een relativist in die zin dat hij een nauw verband zag tussen het wijsgerige standpunt en de persoonlijkheid van de denker, een mening die hij ook reeds in een bijdrage tot de aan Kranenburg aangeboden bundel tot uitdrukking had gebracht. Een standpunt als onweerlegbaar te poneren paste in een dergelijke zienswijze natuurlijk niet. Wel echter kon Kisch een standpunt, en zelfs een intrangigent standpunt, met felheid verdedigen. Ik zeide reeds hoe zijn vader binnen de Zionistische beweging de „harde" richting vertegenwoordigde, die iedere halfslachtige, zij het opportunistisch bezien misschien verleidelijke oplossing van het Joodse vraagstuk afwees. De zoon dacht niet anders en deed deze houding ook uitdrukkelijk voor andere morele dilemma's gelden. Zo veroordeelde hij elke concessie bij kapingen of gijzelingen, zelfs als daardoor de slachtoffers minder gevaar zouden lopen. In zijn autobiografische schets zegt hij daarover dingen die ook voor zijn wijsgerige houding interessant zijn.

Hij maakt één restrictie en dan nog niet met stelligheid: „Als mijn jongste klein-

dochter wordt geschaakt en ik haar dood alleen kan afwenden door de kidnappers mijn hele vermogen uit te leveren? Ik moet eerlijk zijn: ik mag niet met de hand op het hart verklaren dat ik het niet zou doen. En daar kan ik nu wel een formule voor vinden: ik kan zeggen dat ik, zij het met schaamte, voor deze ene maal, een emotie heb laten prevaleren boven een beginsel. Voorwaar een mooie formule. Maar het is een knappe jongen die mij kan uitleggen in hoever een beginsel iets anders is dan een geconsolideerde emotie". Dit is Kisch ten voete uit.

Wat tenslotte de rechtsvergelijking betreft, het vak dat hij toegang tot het Nederlandse rechtsonderwijs had verschaft en waarvoor hij niet zonder hardnekkige strijd een afzonderlijk instituut — „mijn dienstje" zoals hij het onveranderlijk noemde — ingericht wist te krijgen, de eerste instelling van dien aard binnen de faculteit, hier wist hij voortdurend een gemotiveerde kring van leerlingen werkzaam te houden. De oprichting van een vereniging voor rechtsvergelijking was dan ook vooral aan zijn impuls te danken en dat hij de eerste voorzitter werd sprak vanzelf.

De vele buitenlandse relaties van Kisch — familiale en professionele — en de indruk die zijn persoonlijkheid in dat kader maakte leidde ertoe dat hij voor een ongewoon groot aantal gastcolleges, voor één keer of voor langere duur, werd uitgenodigd. Zijn activiteit op dit terrein vond erkenning in zijn verkiezing tot „membre associé" van het „Institut de Droit international" en van de „Académie Internationale de droit comparé". Het lag dan ook zeer voor de hand dat hij bij een van de weinige processen die Nederland voor het „Cour Internationale de Justice" heeft gevoerd, de zaak-Boll, als pleiter voor ons land werd uitverkoren. Nederland verloor de zaak, maar de trots is dunkt mij gerechtvaardigd waarmee Kisch constateerde dat hij te voren uitdrukkelijk de kans om te winnen als slechts 1 tegen 3 had geschat en dat bij het Hof 4 tegen 12 rechters zich voor het Nederlandse standpunt hadden uitgesproken.

Gecompliseerd en zelfs raadselachtig was Kisch' houding ten opzichte van de Joodse Godsdienst zoals bij zoveel hedendaagse Joodse intellectuelen het geval is en ook wel moet zijn als gevolg van de innige samenhang van godsdienst en volk. De relativistische, haast sceptische denkwijze die uit zijn filosofische geschriften blijkt doet het vrijwel uitgesloten schijnen dat hij de geloofsvoorstellingen van die godsdienst ook maar bij benadering ten volle zou hebben gedeeld. Maar aan de andere kant is hij tot kort voor zijn dood president-curator van het Israëlitische seminarium gebleven en heeft hij gewenst volgens de Joodse ritus ter aarde te worden besteld. Er was trouwens bij hem — wat uitzonderlijker is — een samengaan van filosofisch relativisme en belangstelling in theologische vraagstukken, zelfs die samenhangen met het Nieuwe Testament.

De laatste levensjaren van Kisch zijn moeilijk geweest. Een val van een trap bracht hem een letsel van de ruggegraat toe, dat misschien niet helemaal in zijn ernst onderkend is en hem blijvend pijn en ongemak is blijven bezorgen. Geestelijk echter bleef hij tot het laatste toe actief. Betrekkelijk onverwacht is hij tijdens de vakantie van het vorige jaar overleden.

Ik zeide reeds dat het niet in Kisch' aard lag een „opus magnum" tot stand te brengen. Alleen zijn proefschrift zou als zodanig kunnen gelden. Te zamen gevoegd is zijn oeuvre niet gering, maar de overgrote meerderheid van zijn publikaties is kort en ligt verspreid over het zeldzaam wijde terrein van zijn belangstelling. Ze zijn dan ook in de meest verschillende uitgaven verschenen. Een bijzondere vermelding

verdienen zijn kritieken; zijn kritische geest en zijn hoffelijkheid komen hier het helderst tot uiting in menige opmerking, die een auteur misschien wel heeft teleurgesteld — omdat zij zijn denkbelden onder het bliksemlicht van de relativering zette — maar hem niet licht zal hebben gekwetst.

Ik meen dat men doende is de geschriften van Kisch te verzamelen en uit te geven. Oppervlakkig gezien zou de zin hiervan aan twijfel onderhevig kunnen zijn, althans voor het belangrijke deel ervan dat onderwerpen betreft, die destijds actueel waren, maar het niet meer zijn. Toch zou ik voor de bundeling van zelfs deze willen pleiten. Lezing ervan zal altijd waarde houden als een voorbeeld hoe men juridische vragen kan behandelen, doordringend tot de diepste bereikbare grond, met uiterste subtiliteit en bij dit alles lichtvoetig en zo dat de lezing ook door de vorm genot geeft. Hiervan een voorbeeld te hebben geleverd zal dunkt me de blijvende betekenis van Kisch zijn.